

O čistých rukách

Osobné svedectvo o Kolomanovi Boďovi

Ladislav Kováč

Život za komunizmu: rôzne boli stratégie žitia a prežitia. Kto vlastne z tých, čo prešli dobou plnou špiny, sa nezaľúfal, kto sa môže dnes predvádzať celkom čistými rukami? Ten, kto nimi nikdy nič neurobil. Nie že by vinníci a obeť patrili na jednu hromadu, božechráň! Len rozlíšiť, a súdiť, bude ťažko. Je povinnosťou nás, pamätníkov, kým ešte žijeme, vydať svedectvo.

Dvaja muži mali v mojom živote kľúčový význam. Umožnili mi robiť vedu – ako-tak; veď neboli ani vševedúcimi ani všemohúcimi – po tom, čo ma banda závistlivých ľudí vyhodila z univerzity. S istotou, že skončím pri lopate. Bol to začiatok sedemdesiatych rokov dvadsiateho storočia. Príležitosť pre dejinné vši: naplno zúrila československá „normalizácia“. Mnohí prominenti, v politike i od vedy, videli, že sa vtedy na prírodovedeckej fakulte absurdne likviduje skupina mladých entuziastov. Prstom nepohli: báli sa o seba. Len títo dvaja muži sa ma ujali. Najprv Jozef Pogády v 1971, ktorý ma prijal za klinického chemika do psychiatrickej liečebne v Pezinku. Potom Koloman Boďa v 1977: zamestnal ma v ústave SAV, dokonca ako „vedeckého pracovníka“.

Ani jeden z nich už nie je medzi nami. U oboch som chýbal pri poslednej rozlúčke. V prípade Pogádyho si rodina priala mať pohreb len v rodinnom kruhu. Keď celkom nedávno zomrel Boďa, správa o jeho smrti sa ku mne nedostala. Chcem sa s ním aspoň takto rozlúčiť. Chcem svedčiť o človeku, ktorý kládol základy slovenskej experimentálnej vedy v neľahkých časoch našich dejín.

Slováčisko

Koloman Boďa bol kusom pohľadného, urasteného, dvojmetrového chlapa. Telesnú schránku obra obývala duša dobráka. Nespomínam si, že by bol niekomu závidel. Nemal prečo: medzi tými, s ktorými sa skupinovo identifikoval, bol na špici. Šikovné hmaty protihráčov, čoby aj neférové, vedel znalecky oceniť. Prial ľudom. Danku, farársku dcéru, ktorej dovolili vyštudovať len zverolekárstvo namiesto filozofie, prichýlil pod svoje krídla. Podobne iných páriov. Po tom, čo sa ešte ako mladík prebil až k štátnej cene Klementa Gottwalda, vybojovával ju pre iných zo svojho ústavu. Trebárs i proti ich gustu. Isteže mu pritom išlo aj o zvýšenie vlastnej prestíže; mal však pritom radosť, že robí dobre iným okolo seba.

Kariéru zahájil ako mládežnícky funkcionár v prvých rokoch komunizmu ako študent a potom učiteľ vysokej školy veterinárskej v Košiciach. Aj tam vtedy, tak ako inde, padali – obrazne povedané – hlavy; učiteľov i spolužiakov. „Triednych nepriateľov.“ Tí, čo Boďu poznali v tých časoch, mali by vydať svoje svedectvo. Možno iné, než akého som schopný ja: za dobu, čo som ho poznal, nevidel som ho jediný raz niekomu ublížiť. Kto už dnes povie, i zo samotných aktérov, čo týchto horlivých komunistov onej doby motivovalo? Čo bolo to

ozajstné, čo len zakryl dobový krik o budovaní spravodlivej spoločnosti? Na prvom mieste asi ctižiadosť. Potom skupinová identita. Uvedme ako poľahčujúcu okolnosť, že tú si sami nevybrali: rodinné zázemie; kamarátstva z detstva; príslušnosť k cirkvi. Mladí luteráni, zahorklí na časy Tisovej „farskej republiky“, vymenili si po vojne roly so svojimi ľudáckymi predchodcami. Za Slovenského štátu stála totiž evanjelická a. v. cirkev v opozícii voči vtedajšej „strane a vláde“, a podľa toho sa s ňou zachádzalo. Od Boďu viem, že ešte o štyridsať rokov nato sa „marxistickí“ členovia predsedníctva Ústredného výboru Komunistickej strany Slovenska delili na dve skupiny: luteránov a katolíkov.

Lenže pred svätou stolicou dejín nie sú ľudia súdení podľa úmyslov. Ani podľa slov. Mierkou, možno ani nie celkom spravodlivou, sú činy.

Perspektívny káder poslali na ašpirantúru do Sovietskeho zväzu. Taký tam bol úspešný, že mu hodnosť kandidáta vied udelili vraj včasnšie než iným. Museli si ho obľúbiť; už aj preto, lebo v zábave a pri poháriku vedel byť naprostou jedničkou. Od tých čias bol Boďa medzi Rusmi pečený varený.

Už ako mladík stáva sa docentom, za chvíľu profesorom, vedúcim katedry na košickej veterine. V akadémii vied mu v Košiciach ušijú ústav na telo a pribudne mu riaditeľská funkcia. Dostane titul člena-korešpondenta, zanedlho na to akademika. Aj Čechom dobre padne fešný, inteligentný a vždy dobre naladený Slovák. Keď treba vystriedať Čecha Slovákom, vybratý je on: stáva sa predsedom Československej akadémie poľnohospodárskych vied. A to je už čas na politickú kariéru: člen ústredného výboru strany, povereník pre poľnohospodárstvo, minister federálnej vlády. Poznať profesionála: roľnícke družstvá i štátne majetky dostávajú podobu amerických fariem. Za to, že na výkon, na aký v Amerike stačí jedna rodina, treba v socialistickom poľnohospodárstve niekoľko desiatok, ak nie stoviek, ľudí, Boďa nemôže.

Dubčekovská éra zachytí Boďu ako politika. Vždy aktívny, vždy s každým zadobre, intaktný prežije začiatok okupácie i normalizačné čistky – vypije si aj s ortodoxnými, aj s kacírmí. Ba keď sa časy ustália, prenáša z jedného tábora do druhého signály vôle k zmiereniu. Vraj len s Husákom sa nepohodne. Prečo, o tom sú rôzne výklady. Jeden z nich: inteligentnému mužovi napovie intuícia, že husákovská normalizácia dobre neskončí. Opúšťa politiku. Stáva sa vedcom. Medzičasom sa usídlil v Bratislave. Košický ústav si ponechá, no šiklo by sa mať dačo aj pri dome. Vhodný pľac nájde len mimo mesta, v Ivanke pri Dunaji. Tam, v areáli zámočku, začne stavať pobočku Ústavu fyziológie hospodárskych zvierat SAV.

Slovenský Cold Spring Harbor

Potrebuje výskumníkov. Tí, čo už sú etablovaní, sa príliš do Zapadákov nehrnú. Inde treba hľadať. Takto Boďa získa Milka, jedného z mojich kolegov z bývalej katedry. Jeho z fakulty nevyhodili, len mu život na nej urobili neznesiteľným. Milko dostáva výskumnú úlohu, na ktorej Boďa robil ašpirantúru v ZSSR. Riešiť sa má na ovciach, v drastických pokusoch: ovce nesmú celé dlhé týždne nič žrať. (Miestnemu dôchodcovi Miškovi, ktorého v ústave zamestnávajú ako „dievča pre všetko“, sa ovečky ulútia a keď sa nik nedíva, vždy im trochu sena prihodí.)

Na rade som ja. Boďa dohodne, rovno na ústrednom výbore strany, že ak mu povolia zamestnať ma, rozvinie v Ivanke výskum molekulárnej biológie hospodárskych zvierat. Sovietsky ústredný výbor strany akurát prijal uznesenie o rozvoji molekulárnej biológie. Dostane súhlas. A tak jedného krásneho dňa vstupujem na územie ivanskej pobočky. Nie však do zámku – ten je už zabratý iným ústavom. Popri schátralých hospodárskych budovách, k prízemnej novostavbe: typizovanej maštali, prestavanej tak, aby slúžila laboratórnej práci. Pred novostavbou, pod košatou morušou, sa pasú ovečky (to ešte nevedia, čo ich čaká v rámci

služby vede!). Odkiaľsi je počuť švitorenie (dnes by som povedal, škreky) japonských prepelíc. Vzduch je cítiť čerstvo pokosenou trávou. Po pezinskej psychiatrii? Idyla. Raj.

Môj nový šéf je veľkorysý. Môžem sa vrátiť k robote, od ktorej ma kedysi odpíli. Zamestná aj moju bývalú laborantku Evičku. Len je tu háčik: to, čo sme na univerzite robili, bol výskum na kvasinkách, jednobunkových mikroorganizmoch – čo tie majú spoločné s hydinou či dobytkom? A to sme ešte skúmali iba kúsoček z nich, mitochondrie. I zrodí sa projekt: Zinžinierujeme zelenú kravu. Nebude musieť skoro nič žrať, v bunkách bude mať chloroplasty a tie jej budú dodávať energiu rovno zo slnka. Molekulárna biológia hospodárskych zvierat ako vyšitá. Ale k zelenej krave je cesta dlhá. Prvá etapa: začať treba s izolovanými bunkami, vnášať do nich najprv len mitochondrie. Až po vypracovaní metódy budeme, v druhej etape, vnášať chloroplasty. To stále ešte len do kvasiniek. Tretia etapa: po vypracovaní metódy... Štvrtá...

Program bol odsúhlasený tajomníkom pre poľnohospodárstvo ústredného výboru KSS. Aj s etapami. Tak sme sa mohli vrátiť k dávno prerušeným pokusom. Nie neúspešne. Ešte vždy sme dokázali predbehnúť amerických kolegov: o pár mesiacov včasnšie než oni (pôvodný náskok bol osem rokov) popísali sme mutanta s defektom v bunkových membránach. Susan, profesorka z pittsburghskej univerzity, prišla nás, partnerov v dueli, osobne navštíviť.

Keď som Susan autom viezol od rakúskych hraníc do Ivanky, trýpol som. Už som ten náš ivanský areál nebral ako idylu. Nie iba preto, ako zvonku vyzeral, ale aj preto, čo sa dialo vo vnútri. Ústavom nevládol jeho riaditeľ: kraľovala mu Pani Vedúca. Kývla prstom, a bolo po jej vôli. Kto sa vzpriečil, bol na hodinu prepustený. O úradných peniazoch rozhodovala ako feudál: sebe – a potom na výskum. Ešte aj jeden z dvoch ústavných záchodov slúžil exkluzívne iba jej. Len aby na ňu, preboha, Susan nenarazila.

No na Susan stačilo aj to, čo sa jej pohľadu ponúklo hneď pri vstupe do nášho raja. Ostala ako k zemi prikutá. V šoku. Keď sa ten jej šok preniesol potom na mňa, spamätala sa a začala ma utešovať: Ale veď to tu máte také útulné, s'ťa u nás, v Cold Spring Harbor!

Cold Spring Harbor je výskumné mestečko neďaleko New Yorku. Rozložené v zeleni na brehu Atlantického oceánu. Doteraz tomuto vedeckému centru, jednému z najprestížnejších v Amerike, dominuje James Watson. Jeden z dvojice, čo dostala Nobelovu cenu za objav objavov: štruktúru DNA.

Prišiel ku mne robiť aspirantúru Břet'a. Brňan, mohol bývať u mamičky, robiť v brnianskom Biofyzikálnom ústave. Miesto toho žil na podnájme v Bratislave a každé ráno autobusom ČSAD putoval do našej dedinky, ktorá má Dunaj síce v názve, ale pri Dunaji neleží. Ak mu ušiel posledný autobus, prespával v laboratóriu rovno na laboratórnom stole (na rozdiel od študentov Jožka a Ľubka, ktorí sa na noc ukladali do veľkých kartónových škatúl). Strávil s nami poctivé tri roky, až do obhajoby dizertácie. Krátko pred odchodom mi povedal: „Často som sa čudoval, že tu dokážete čo aj len jediný deň vydržať!“ Aký názov by asi bol dal mladý brniansky pozorovateľ tomuto nášmu slovenskému Cold Spring Harbor?

Kocúrkovo.

Per aspera ad astra

Ústav fyziológie hospodárskych zvierat sa utešene rozvíjal. I len vymenovanie všetkých výskumných zameraní zabralo by celú stranu. V košickej centrále sa mimo iné skúmalo, ako prežúvavci spracovávajú krmivo. Venovala sa pozornosť aj ich nepostrádateľným pomocníkom: mikroorganizmom bachora. Robili sa pokusy stereotakticky opracovať centrum hladu v mozgoch husí tak, aby ich na vykŕmenie nebolo treba nasilu napchávať kukuricou: prežierali by sa samé od seba. Skúmalo sa zvyšovanie prírastkov mäsa pridávaním do krmiva stôp vzácnych prvkov. V ústave pracoval aj ojedinelý génius: zhotovil magický aparát, čo separoval látky za podmienok, ktoré sa vymykali dovedy platným fyzikálnym zákonom. Atd'.

V ivanskej pobočke sa študovali špecifická imúnneho systému dobytku; robil katalóg správania sa japonských prepelíc; merali chemické zmeny pri ich stresovaní, keď sa im zabránilo v akomkoľvek pohybe. Milko so spolupracovníkmi dostal novú úlohu: rozvinúť výskum biochémie metanogénnych baktérií. Títo verní bachoroví služobníci kráv vyrábajú látkovou premenou metán. A ten sa dá spaľovať miesto zemného plynu. Aj sme si zo seba robili navzájom posmech: Naša zelená krava bude stáť na balkóne a kŕmiť sa slnečným žiarením, zo zadku jej však bude vychádzať rúra, pripojená ku kuchynskému sporáku – metán, tvorený v bachore, bude využívaný na varenie. Ústavu pribudla tretia pobočka, vo Zvolene. S plánmi postaviť živočíšnu „výrobu“ na počítačoch.

Všetky tri pracoviská ústavu mali aj dva spoločné programy. Prvý sa týkal kozmického výskumu. Boďa presvedčil svojich sovietskych kolegov, že drobná japonská prepelica je najvhodnejším živočíchom, čo by mal v kozme robiť spoločníka (ale aj potravu) kozmonautom. Rakety zo sovietskeho kozmodromu vynášali do vesmíru s kozmonautmi aj ivanské prepeličky. S bratislavskými konštruktérmi dojednal, že zmajstrovali pre Ivanku odstredivku na meranie preťaženia, čo by prepeličky mali ešte vydržať – bola to zmenšená kópia tej, na ktorej sa v Moskve točili kozmonauti.

Druhým spoločným vedeckým zameraním bolo rozvíjanie koprologie. V tejto oblasti stáva sa ústav priekopníkom celosvetovým. Boďa je pozvaný za hlavného rečníka na medzinárodný koprologický kongres do Užhorodu. Koprologia je veda o exkrementoch hospodárskych zvierat a ich využití. Jedna z možností je na nich pestovať červov alebo muchy a z nich potom robiť krmivo. Iná je rozkladať výkaly metanogénnymi baktériami na metán. Ja sám som so spolupracovníčkou Vlastou skúšal na tomto bohumilom zdroji pestovať iné potvory: baktérie, čo sme vyizolovali z hnojiska. Ďalšia možnosť, čo sa skúmala, bolo spätné skrmovanie exkrementov: to, čo žravé prasa zo seba vylúči, šetrnejšia hydina ešte schosňuje. Najmä ak sa jej trus podá ako krmivo vo fajnovejšej podobe – aj tá sa stala predmetom výskumu. Šiklo by sa čosi také, ak by hrozil hlad. Nečudo že práve týmto nápadom sa Boďovi podarilo otvoriť štedrý mešec tých, čo mali na starosti financovanie vojenského výskumu. Dokázal by som také čosi ja? Pri najlepšej vôli nie: k tomuto mi príroda neudelila ani len stopové množstvá talentu. Koľko peňazí zo zdrojov armády pretieklo týmto ústavom? Vie to vôbec ešte niekto? Isté je, že aj scintilačný počítač, ktorým sme merali rádioaktivitu kvasinkových membrán v našich pokusoch, bol za milión korún zakúpený z tohoto zdroja. Beckmanova centrifúga takisto – tá stála ešte viac.

Trojité ústav, s takto rozkošateným výskumom, sa musel občas takpovediac zintegrovat'. Dialo sa to na spoločných celoslovenských stretnutiach. S odbornými prednáškami. Po nich, ako účinný zjednocovací prostriedok, nasledovalo lukulské hodovanie a pitky do noci. V úvodnej prednáške predstavil riaditeľ ústavu všetky tieto bádania ako výraz jednotnej koncepcie. Vždy to dokázal s náramnou presvedčivosťou. Veril si. Niektorí z nás sme tento bádateľský rozmach, výskumný oblúk naozaj majestátny, dobromyseľne, ale pravda diskrétno, ironizovali: od hovna k hviezdám. Vedel náš direktor, že sme si z neho tak trochu uťahovali? Nevie. Keby sa to bol dozvedel, bolo by ho to určite silno zranilo. Nezmenilo by to nič. K horšiemu možno, k lepšiemu nie. Aj menšie, opatrnejšie kritiky nezaberali. I len náznak nesúhlasu vyvolával v ňom takú mrzutosť, že človeku ho okamžite prišlo ľúto. Zlá nálada ale nebývala u neho častá. Častý býval smiech.

Pád komunizmu zobral ako fakt. Vedenie v Ivanke prepustil Milkovi. Vozil sa potom do dediny verejnou dopravou ako radový pracovník. Bol hráč. Celý život vyhrával. Možno aj tušil, že nakoniec prehral, ale nedal to do poslednej chvíle najavo.

Lenže: naozaj prehral? Alebo vari prehrali svoje životy tí z nás, ktorí desaťročiami polozmrhaných životov platili za to, že išli hlavou proti múru aj vtedy, keď to možno nemalo zmysel?

„Kto je bez viny, nech hodí kameňom.“

Po Boďovi ostali dva vedecké ústavy. Dobre materiálne vybavené. V ústavoch pracuje hromada bystrých mladých ľudí. Ivanská pobočka sa totiž po páde komunizmu stala samostatným ústavom – iba nedávno sme oslavovali 15. výročie jeho založenia. Verní tradícii: po boďovsky. Len zakladateľ tradície už na oslave nebol: smrť mu klopkala na dvere.

Samozrejme, jeho život mohol byť iný. Nemusel vstúpiť do strany a podieľať sa na tom, čo sa dnes ľahko odsudzuje ako „svinstvá“. Čím by bol? Okresným veterinárom? Krmičom prasiat na družstve? Ukazoval by ruky susedom a predvádzal sa, aké ich má čisté? Svet by sa preto nezastavil. S oneskorením za svetom, ale nevyhnutne, experimentálna veda musela byť na Slovensku vybudovaná. Nevybrali sme si, že sa tak dialo za komunizmu. Keby nie Boďa, na jeho mieste by bol niekto iný. Horší? Lepší? Čo by bolo s nami, ktorých zachránil, keď iní od nás pre istotu bočili? V strane sme neboli, na svinstvách sme sa nepodieľali; ako-tak sme čo-to urobili – v poriadku; ale čo ak to bolo možné len preto, že existoval aj on a ľudia jemu podobní? Sú naše ruky bez flakov? Kto vôbec z nás spravil viac? Pre svojich najbližších? Pre národ? Pre ľudstvo? Vieme vôbec dost' o svete a o ľuďoch aby sme mohli vynášať súdy?

Nespravodlivým súdom nad Kolomanom Boďom by bolo, keby sa naň zabudlo. Nebol buričom. Ale ani búračom – vtedy, keď iní rúcali už postavené, alebo v zárodku zadúšali to, čo mohlo vzklíčiť a vyrásť. Je prototypom tých, čo v dobe Temna, ktorá je našťastie za nami, budovali. Tak, ako sa dalo. A na čo stačili. Náтура, talent a vzdelanie každého z nich im predpísali roly, aké zohrali v sociálnej dráme onej doby: tragikomédii. Určili tak, v dobrom i zlom, podobu našej kultúry – za komunizmu až doposiaľ.